

SPADE MEDIEVALE DIN COLECȚIA MUZEULUI BANATULUI DIN TIMIȘOARA (SEC. X-XIV)

Zeno-Karl Pinter

Bogatele colecții ale Muzeului Banatului din Timișoara păstrează numeroase piese arheologice de valoare deosebită pentru întregirea tabloului istoric al Banatului medieval. Dintre acestea am ales în studiul de față spadele databile în perioada secolelor X-XIV, ca pe o categorie reprezentativă a armamentului individual al evului mediu, simbol al castei militare a cavalerilor¹.

În colecțiile vechi ale Muzeului Banatului se păstrează o spadă descoperită la "Temesch-Cubin" pe Dunăre, în fostul district habsburgic Pancsova², actualmente Kovin (Serbia) și înregistrată în inventar sub numărul 3203 (vechi 129), (Pl. I/1). Piesa s-a păstrat aproape întreagă și doar în zona tășurilor și a vârfului lamei au dispărut prin corodare porțiuni destul de mici. Lungimea totală reprezintă, în aceste condiții, 822 mm.

Lama spadei măsoară între gardă și capătul păstrat 691 mm și după evoluția vârfului se poate observa că lungimea originală a fost doar de 10-15 mm mai mare. Lățimea este destul de constantă la 45-47 mm, pe cea mai mare parte a lamei și doar pe ultimii 200 mm se înregistrează o îngustare lină până la 23 mm în vârf. Grosimea lamei scade proporțional cu lățimea de la 3,4 mm în apropierea gărzii, la 1,3 mm la vârf. Șanțurile mediane, vizibile pe toată lungimea lamei, sunt destul de late, măsurând 21 mm la gardă și 14 mm la vârf. Pe lama acestei spade nu sunt vizibile urme de damaschinare, metalul fiind omogen și nici nu pot fi identificate semne de meșter sau urme de inscripție. Toate caracteristicile lamei fac ca aceasta să se încadreze clar în categoria lamelor pentru lovit.

Lungimea tijeii mânerului, între gardă și buton, măsoară 91 mm, iar lățimea variază de la 31 mm la ieșirea din gardă, la 18 mm sub buton, în timp ce grosimea este constantă la 3,1 mm. Nu pot fi observate orificii sau alte indicii ale unei nituiri, ceea ce duce la concluzia înmănușării prin înfășurare. Proporțiile mânerului îndeamnă la încadrarea în categoria spadelor cu mâner pentru o singură mână.

Garda este scurtă și foarte ușor arcuită, măsurând în lungime 136 mm și privită de sus, dinspre mâner sau de jos, dinspre lamă, are aspect lenticular. Grosimea la centru este mai mare în partea dinspre buton: 18 mm, decât în partea

dinspre lamă: 11,3 mm, astfel încât în secțiune, garda prezintă spre centru profil trapezoidal cu baza mare spre mâner și triunghiular spre cele două capete.

Butonul este plat, ușor trilobat în partea superioară și curbat în partea inferioară, dinspre mâner. Grosimea maximă a butonului este de 16 mm, înălțimea de 34 și lățimea de 69 mm. Partea superioară, sau coroana butonului este diferențiată de partea de jos printr-o canelură ușoară, ce vrea să imite butoanele compuse din două părți de factură nordică³. Prin formă și dimensiuni, butonul se încadrează în categoria ușoară.

În tipologia elaborată de Jan Petersen, nu găsim o corespondență tipologică absolută. Mânere cu buton trilobat curbat în partea inferioară și cu gardă arcuită, sunt caracteristice pentru tipul "L" și datate în a doua jumătate a secolului al IX-lea⁴, sau eventual în "timpul special 15", databil spre sfârșitul aceluiași secol⁵, dar dimensiunile acestor elemente sunt substanțial mai reduse și nu corespund celor ale piesei noastre. Tot arcuite și cu dimensiuni mai apropiate celor ale spadei de la Kovin, sunt gărzile și butoanele tipului "Y", ceva mai evoluat și databil în secolul al X-lea⁶. Piese asemănătoare din Finlanda sunt încadrate în același tip "L"-Petersen, propunându-se aceeași datare⁷. Interesant de menționat este aici faptul că aceste piese au lame marcate cu semnul spiralei și crucea zvastică, de corespondență cu cele ale unei lame păstrate la sub numărul de inventar 226 la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia⁸. În Rusia armele cu butonul curbat în partea de jos și gardă arcuită sunt incluse în tipurile "Z" și "Z-special", ale tipologiei propuse de A.N. Kirpicnikov și datate în jurul anului 1000⁹, dar acestea nu reprezintă paralele tipologice concludente pentru piesa în discuție. Tot paralele parțiale întâlnim și în materialul din Germania, unde în general piese cu butoane și gărzi ca cele în discuție sunt identificate cu Tipul "L"-Petersen și considerate ca tip de "combinație 7"¹⁰. Doar un buton izolat, descoperit în cunoscutul centru viking de la Haithabu, este identic cu cel al spadei de la Kovin¹¹. În Slovacia tipologia propusă de Al. Ruttkay nu surprinde un asemenea tip de spade¹² și nici în Ungaria acest tip nu apare¹³. În orizontul vechi maghiar, unde apar și spade în morminte, sunt întâlnite cum este firesc, mai ales tipurile specifice secolelor X-XI, adică "V", cel mai adesea "X" și mai rara "S" sau "Y"-Petersen¹⁴. Toate piesele discutate anterior, tipurile "L", "V", "Y"-Petersen, "Z"-Kirpicnikov sau combinația 7-Geibig, care prezintă asemănări cu spada de la Kovin, au însă butonul compus din două părți; bara butonului și coroana butonului. O paralelă foarte apropiată a formei butonului piesei de la Kovin, o întâlnim pe spada Sf. Ștefan păstrată în tezaurul Domnului din Praga, dar aici atât butonul cât și garda sunt lucrate din os¹⁵. În cazul spadei noastre, butonul este compact, lucrat din fier masiv, vechea diferențiere dintre bară și coroană fiind doar schițată printr-o canelură iar separarea celor trei lobi ai coroanei nu este marcată. O situație similară sesizează A. Geibig la câteva piese din Germania, pe care le integrează "tipului de combinație 11"¹⁶ și le consideră precursori ale "tipului de combinație 12" sau ale tipului "X"-Petersen, deci

variante de tranziție de la diferitele forme de butoane din două părți spre butonul compact de tip 12, respectiv "X"-Petersen¹⁷.

Prin urmare spada de la Kovin s-ar integra formei de trecere între piesele tip "L" și "tip "X"-Petersen, sau unui tip special "L-X", respectiv "tipului de combinație 11"-Geibig. Prin această raportare tipologică, se ajunge la încadrarea cronologică a piesei noastre între a doua jumătate a secolului al IX-lea (tipul "L") și secolul al X-lea (tipul "X").

Prin caracteristicile de ansamblu ale acestei piese și prin paralelele arătate mai sus, cea mai plauzibilă datare a spadei de la Kovin ar fi însă începutul secolului al X-lea, iar în ceea ce privește originea, ne-am pronunțat pentru mediul viking sau vareg. Desigur aceleași caracteristici apar și pe arme france ale aceleiași etape cronologice, dar lipsa unor piese asemănătoare în Moravia sau Ungaria ne face să considerăm mai plauzibilă penetrația acestei arme în Banat dinspre Răsărit, pe calea Dunării, unde un fragment de buton de tip "S" a mai fost găsit la Păciuiul lui Soare¹⁸. La Sud de Dunăre mai este cunoscută o piesă asemănătoare, provenită de la Stolc-Cairi (Herțegovina), de tip "K" după Petersen, o variantă imediat anterioară tipului "L"¹⁹. O altă piesă din păcate lipsită de buton și ca atare mai greu de încadrat tipologic, provine de la Tekija (Serbia), iar apariția ei în cadrul unor săpături sistematice și în relație cu alte materiale arheologice o datează tot în secolul al X-lea²⁰. Unele piese fără corespondență tipologică exactă sunt menționate și în Croația²¹. Este cunoscut faptul că între anii 980 și 1070, normazii au luptat chiar în garda imperială a bazileilor bizantini, furnizând cele mai apreciate contingente de mercenari ale armatei, cum reiese din saga faimosul comandant viking Harald Hardrade (1015-1066)²². În acest fel s-ar putea explica și apariția tocmai în acest interval cronologic a piesei noastre. Mai mult faptul că spada a fost descoperită la Kovin, identificabil cu "Castrum Keve" în care conform relatării lui Anonymus, se refugiază ducele Glad după înfrângerea suferită la Vadul Nisipurilor pe râul Timiș²³, oferă posibilitatea integrării piesei în aceste tumultuoase evenimente militare. Desigur nu poate fi exclusă penetrația acestei arme dinspre vest-sud-vest, dinspre teritoriile aflate sub influență carolingiană din Slovenia sau Croația, unde, după cum s-a arătat mai sus, există piese de corespondență tipologică și cronologică chiar dacă nu absolută. În legătură cu această spadă, se cere menționată o gardă de factură tipologică foarte apropiată, provenită dintr-o descoperire mai veche de la Dej și păstrată în Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca, piesă ce a făcut obiectul mai multor mențiuni și referiri în literatura de specialitate²⁴.

Chiar dacă nu la fel de veche, dar cel puțin la fel de interesantă este o altă spadă păstrată sub numărul de inventar 3221, în colecția Muzeului Banatului din Timișoara; (Pl. I/4)²⁵. Spada de la Timișoara are lungimea totală de 1055 mm. Lama spadei este zveltă cu tăișurile ușor convergente spre un vârf ascuțit și măsoară în lungime de 881 mm, în timp ce lățimea scade uniform de la 52 mm sub gardă, la 38 mm în punctul de terminare al sențurilor mediane. Din acest

punct se produce o ascuțire pronunțată spre vârf. Grosimea lamei este de 6 mm sub gardă și scade de asemenea la 4 mm la mijloc și la 2 mm în apropierea vârfului. Șanțuirile mediane sunt riguros trasate și cu lungimea de 726 mm acoperă cea mai mare parte a lamei. Lățimea maximă a acestora este de 19 mm la gardă, de unde scade uniform spre vârf până la 11 mm. Se observă continuarea șanțuirilor pe tija mânerului cu cca. 20-25 mm. În șanțul median al lamei, s-a păstrat o inscripție cu majuscule gotice, realizată prin tehnica inserării sârmei de alamă în metalul lamei. Din această inscripție se pot citi literele: "GU OR AGIS I" a căror semnificație nu am reușit să o deducem.

Tija mânerului are lungimea de 97 mm în gardă și buton, iar lățimea de 28 mm la gardă și 18 mm la intrarea în buton. Grosimea variază puțin în jurul valorii de 6 mm.

Garda este dreaptă și măsoară în lungime 220 mm, prezentând un profil circular cu diametrul de 21 mm. Spre cele două capete se produce o evazare a gârzii, ajungându-se la un diametru de 29 mm.

Butonul mânerului are aspect discoidal, generat de două trunchiuri de con scunde, intercalate de un cilindru plat. Diametrul total al butonului este de 58 mm, iar diametrele suprafețelor plane circulare generate pe cele două fețe măsoară 34 mm, în timp ce grosimea reprezintă 28 mm. Butonul este străpuns de tija mânerului, care este bătută la capăt asigurând în acest fel fixarea. Butonul este destul de mic pentru lungimea lamei și cu toate acestea asigură spadei o echilibrare foarte bună. Nu putem exclude posibilitatea îngreunării cu plumb a acestui element, așa cum am putut constata în cazul butonului de la Râșnov, de exact aceeași factură tipologică și aceleași dimensiuni²⁶.

În general spada este foarte bine proporționată, centrul de greutate căzând între mijlocul lamei și gardă, aproximativ la jumătatea acestei distanțe, asigurând în acest fel armei o deosebit de lesnicioasă manevrabilitate și în același timp o forță de lovire suficient de mare.

Spada de la Timișoara este deci o armă extrem de eficientă, pentru lovit și împus și pentru mânuit cu o singură mână. O paralelă aproape exactă pentru această piesă, o reprezintă spada descoperită cu prilejul cercetărilor arheologice întreprinse sub egida D.M.I., în scopul restaurării cetății din centrul orașului Făgăraș, în campania anului 1976 și păstrată în prezent sub numărul de inventar AM-23, în colecția muzeului Făgăraș. Forma părților componente ale acestei piese este identică celor ale spadei de la Timișoara, iar dimensiunile prezintă deosebiri minore. Tot la fel de bună este corespondența cu o spadă păstrată la Muzeul Brukenthal din Sibiu sub numărul de inventar M. 3876 și descoperită ocazional la Hamba (jud. Sibiu), aceasta păstrând chiar și numele unei inscripții în șanțul lamei, redactată tot în majuscule gotice, dar rămasă nedescifrată datorită corodării pronunțat²⁷.

În aceeași colecție, Muzeului Banatului din Timișoara întâlnim și alte piese de corespondență tipologică, păstrate însă doar fragmentar, cum este exemplarul

de la Timișoara-Pădurea Verde (inv. 3198, Pl. I-3). Lungimea totală a acestui fragment de spadă este de 560 mm, din care lama ruptă măsoară 390 mm, fiind deci păstrată cca. jumătate din lungimea inițială. Mânerul este doar cu câțiva milimetri mai lung decât cel al spadei de la Timișoara, adică 104, iar garda dreaptă măsurând în lungime 95 mm este de profil rectangular și are grosimea de 10 mm. Butonul tot de aspect discoidal este mai mic în diametru (52 mm), dar ceva mai gros, măsurând 40 mm. Aceste diferențe sunt însă foarte mici, ceea ce ne determină să oferim pentru fragmentul de spadă de la Timișoara-Pădurea Verde aceeași încadrare tipologică și cronologică cu cea propusă pentru spada de la Timișoara anterior analizată. Mânerul de spadă găsit la Nerău jud. Timiș, (inv. 4957; Pl. I-2), oferă prea puține elemente pentru o încadrare tipologico-cronologică sigură, dar forma discoidală a butonului, dimensiunile mânerului, lățimea lamei și prelungirea șenturilor mediane pe tija mânerului ne determină să considerăm această piesă ca sincronă cu celelalte două descrise anterior. Din zona Banatului de munte mai exact de la Bucova (jud. Caraș-Severin) cunoaștem o altă piesă cu caracteristici foarte apropiate²⁸.

Piese prezentate mai sus întrunesc toate condițiile unor spade cavalești eficiente în lupta din șaua calului, vârful lor ascuțit fiind ușor manevrabil spre interstițiile armurilor, iar lovirea cu tășurile suficient de puternică împotriva unui inamic cu echipament defensiv ușor. Asemenea piese sunt tratate în general de tipologiile consacrate după forma butonului, motiv pentru care apar unele diferențe de datare. R.E. Oakeshott integrează asemenea butoane tipului "I", cu datare după mijlocul secolului al XIII-lea și nicidecum mai devreme de 1250.²⁹ Același autor definește garda cu capete evazate drept stilul "2", fără să propună o datare, dar exemplificările aduse sunt pe spade datate în secolul al XIII-lea.³⁰ A. Ruttkay, definește aceeași formă de buton drept tipul "XVII", exemplificând cu o spadă provenită de la Kálna nad Hronom, cu lamă asemănătoare celor descrise mai sus și inscripționată, dar cu mâner pentru două ini și datată în secolul XIV³¹. Datorită numărului mare de asemenea spade și a varietății lor, A.B. Hoffmeyer împarte exemplarele cu buton discoidal întocmind trei subtipuri ale grupei "III", respectiv III-a, III-b și III-c³². Spadele descrise de noi mai sus se încadrează în primele două subgrupe exemplificate cu piese datate între 1250 și 1350³³.

În prezentările din arta figurativă se întâlnesc adesea spade cu buton discoidal dar cel mai semnificativ exemplu rămâne, pentru piesele cavalești, exemplarul din mâna contelui Ekehard, din grupul statuar de donatori "Ekehard și Uta" realizat cu minuțiozitate între anii 1255-1260 în Domul din Naumburg. În Transilvania, o astfel de spadă este redată mai stilizat, dar lesne de recunoscut, pe cel mai vechi epitaf medieval databil între anii 1320-1330, păstrat în biserica evanghelică din Bistrița³⁴.

În consecință piesele de la Timișoara, Timișoara-Pădurea Verde și Nerău, se pot data în linii mari între mijlocul secolului al XIII-lea și mijlocul secolului al

XIV-lea. Desigur durata folosirii unor astfel de arme este greu de stabilit. Dovada clară a folosirii unei astfel de spade în mediul rural, mult timp după ce în mediul elitelor militare ale epocii era uzată fizic și moral, ne-o furnizează o gravură realizată de Albrecht Dürer în anul 1495³⁵.

Încadrarea acestor piese în bogata istorie a Banatului este îngreunată de lipsa unor contexte arheologice, toate aceste arme fiind descoperite ocazional. Cronologia propusă însă pentru spadele de la Timișoara, Timișoara-Pădurea Verde și Nerău, ne face să le punem în legătură cu perioada extrem de tulbure și încărcată cu evenimente militare ce debutează la mijlocul secolului al XIII-lea cu conflictul dintre regele Bela al IV-lea și fiul său Ștefan, culminând apoi cu luptele succesoriale de după stingerea dinastiei arpadiene în 1301 și continuând după încoronarea lui Carol Robert de Anjou în 1308 cu conflictul dintre acesta și puternica familie voievodală transilvană Borșa sau cu Basarab I, domnul din Țara Românească.

NOTE

1. Z.K., Pinter, *Aspecte ale cultului armelor în perioada medievală*, în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane*, Sibiu, 1/1994.
2. P. Binder, *Lista localităților din Banat de la sfârșitul secolului al XVII-lea*, în *Studii de istorie a Banatului*, II/1970, p. 65.
3. R. Popa, în *Germania*, 62-2, 1984.
4. J. Petersen, *De Norske Vikingesverd*, în *Videnskapsselskabet Skr.*, 2, *Hist-Filos*, Kristiania, 1919, pp. 112-116, fig. 94-97.
5. *Ibidem*, p. 124, sq., fig. 102.
6. *Ibidem*, p. 167 sqq.
7. J. Leppäaho, *Späteisenzeitliche Waffen aus Finnland, Schwertinschriften und Waffenverzierungen des 9-12. Jh.*, în *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja Finska Fornminnesförenings Tidskrift*, 61, 1964, p. 24, Taf. 10:2-a, p. 26, Taf. 11:a.
8. Z.K., Pinter, *Piese de armament și echipament militar de proveniență carolingiană din Valea Mureșului*, în *Arheologia Medievală* II/1997 (sub tipar), a.a., *Arme și dispozitive de apărare medievale*, (teză de doctorat), Sibiu, 1997, pp. 102-104.
9. A.N. Kirpicnikov, în *Waffen und Kostümkunde*, 28-1, 1986, pp. 10-12, Tab. I:13, 14.
10. A. Geibig, *Beiträge zur morphologischen Entwicklung des Schwertes im Mittelalter*, Neumünster, 1991, p. 47 sq.
11. *Ibidem*, p. 369, Taf. 159-4.
12. A. Ruttikay, în *Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei*, în *SlArch*, XXIII-1, 1975; XXIV-2, 1976.
13. K. Bakay, în *Acta ArchHung*, 19, 1967, p. 126.
14. *Ibidem*, p. 169 sqq.
15. N. Fettich, *A prágai Szent István kard régészeti megvilágításban*, în *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*, Budapest 1939, pp. 473-516; cf. și K. BAKAY, *op. cit.*, p. 113, fig. 8-1; cf. și I. Dienes, *A honfoglaló magyarok*, Budapest 1972, p. 45, fig. 19.
16. A. Geibig, *op. cit.*, pp. 54-56, fig. 12.
17. *Ibidem*, p. 56.
18. R. Popa, *op. cit.*, 62-2, 1984.

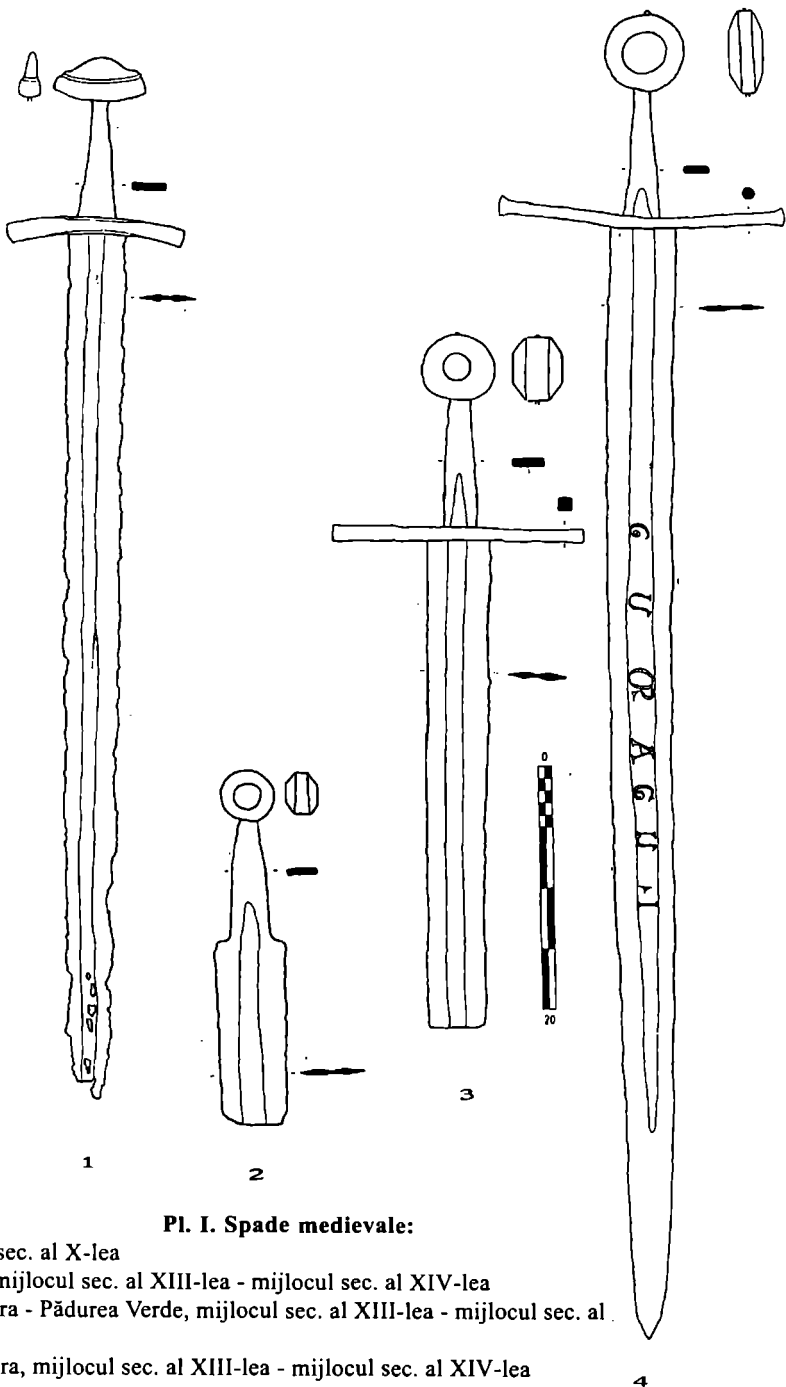
19. V. Atanacković Salčić, *Fränkische Wafdenfunde in der Herzegovina*, in *Balcanoslavica*, 10, 1983, p. 24 sq.; fig. 2.
20. M., Janković, *Implements and Weapons from 9th-11th Centuries Found at Ključ Dunava*, in *Balcanoslovia*, 10, 1983, p. 58; fig. IV-1.
21. J. Belošević, *Materijalna kultura Hrvata od VII do IX stoljeca*, Zagreb, 1980.
22. H., Zimmermann, *Das Mittelalter*, Braunschweig 1988, p. 342 sqq; J.D. Clare, D., Tweddle, *Wikinger*, Nürnberg 1991, p. 46; cf. și H., ARBMAN, *The Vikings*, London 1962.
23. Anonymus, *Faptele unguirilor*, în *Izvoarele istoriei românilor*, I-XLIV, ed. POPA-LISEANU, G., București 1933, p. 110; cf. și TONCIULESCU, P. L., *Cronica notarului Anonymus, faptele unguirilor*, București, 1996, p. 82 sq.
24. G., Nagy, in *ArchErt*, 26, 1906, p. 133, fig. 6; Gy. LASZLO, *Szolnok Doboka területének települése Szent István koráig*, Des-Kolozsvár 1944, p. 38, fig. II-2; K. Horedt, *Untersuchungen*, p. 139; a.a. *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, p. 81, fig. 37-2; K. Bakay, *op. cit.*, p. 125.
25. Mulțumim pe această cale lui Petru Rogozea pentru sprijinul acordat.
26. Piesa inedită ne-a fost pusă la dispoziție cu amabilitate de coordonatorul șantierului dl. Florea Costea, iar analizele au fost realizate în laboratorul de restaurare a Muzeului Brukenthal. Mulțumim pe această cale pentru sprijin.
27. M. Rill, in *FVL*, 26, 2, 1983, p. 82
28. Z.K., Pinter, D. Țeicu, in *Banatica*, XIII, 1995
29. R.E., Oakeshott, *The Sword in the Age of Chivalry*, London, 1964, p. 96
30. *Ibidem*, p. 114, Pl. 11, 13
31. A., Ruttkay, *op. cit.* p. 259 sq
32. A. Hoffmeyer, Bruhn de, *Middelalderens tvaeggede svaerd*, Kobenhavn, 1954, I, p. 185 sqq
33. *Ibidem*, II, Pl. XVII, XVIII, XIX
34. V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, I, București, 1959, p. 166, fig. 143
35. Z.K., Pinter, D. Țeicu, *loc. cit.*, p. 256; Cf. și Z.K. PINTER, *Aspecte ale cultului armelor în perioada medievală*, în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane*, Sibiu, 1/1994.

MEDIEVAL SWORDS FROM THE MUSEUM OF BANAT COLLECTIONS (10th-14th CENTURIES)

S u m m a r y

The paper presents 4 medieval swords found in Banat, of which 3 are assigned to the span between the middle of the 13th and the middle of the 14th century and 1 to the 10th century.

The using span of such weapons is difficult to be estimated, since there are proofs of their using in the rural milieu, long after the military elite gave them up.



Pl. I. Spade medievale:

1. Kuvin, sec. al X-lea
2. Nerău, mijlocul sec. al XIII-lea - mijlocul sec. al XIV-lea
3. Timișoara - Pădurea Verde, mijlocul sec. al XIII-lea - mijlocul sec. al XIV-lea
4. Timișoara, mijlocul sec. al XIII-lea - mijlocul sec. al XIV-lea